

Якість вищої освіти: категоріальний зміст дефініції та її основні детермінанти в контексті наукових поглядів представників пострадянських наукових шкіл

Професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами, доктор наук з державного управління, Мороз Володимир Михайлович, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

Науковий співробітник навчально-науково-виробничого центру, Мороз Світлана Анатоліївна, Національний університет цивільного захисту України, Харків, Україна

Постановка проблеми в загальному вигляді. Традиції дослідження феномену якості вищої освіти, у порівнянні з традиціями наукових пошуків за іншими напрямками наукового знання, не є усталеними. Не дивлячись на той факт, що проблематика якості освіти, у тому числі й вищої, постійно перебуває у межах кола наукової уваги протягом декількох останніх десятиріч, її категоріальний апарат все ще знаходиться на стадії формування та уточнення. Серед найбільш вживаних категорій відповідного напрямку наукового знання, безперечно є дефініція якості освіти. Зміст цієї дефініції, не зважаючи на високий рівень її використання у науковому обігу, не набув свого остаточного тлумачення. Традиційно вважається, що питання забезпечення якості вищої освіти найбільш часто досліджуються представниками зарубіжних наукових шкіл. Така точка зору є цілком логічною, адже відповідна проблематика набула своєї актуалізації переважно у межах наукових пошуків західноєвропейських дослідників. Разом з тим, не дивлячись на лідерство зарубіжних наукових шкіл у дослідженні феномену якості освіти, відповідна проблематика набула свого розвитку і у межах досліджень спочатку радянських, а потім і пострадянських вчених.

Постановка задачі (формулювання мети статті). Узагальнити існуючі у межах пострадянських наукових шкіл підходи до тлумачення змісту категорії якості вищої освіти та за результатами аналізу їх змісту сформулювати авторське визначення відповідної дефініції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За дослідженнями фахівців Дослідного центру проблем якості підготовки спеціалістів (РФ), питання якості вищої освіти почало досліджуватись на відносно системному рівні з 1985 року [11]. Разом з тим, відповідна проблематика, хоча трохи й під іншим кутом зору (в контексті змісту інших (альтернативних) категорій), почала позиціонувати на рівні окремого предмету наукових досліджень значно раніше ніж нами було зазначено вище. Наприклад, такі напрями досліджень як: проблеми якості підготовки спеціалістів з вищою освітою; системне дослідження якості вищої освіти; норми та критерії якості вищої освіти; оцінка якості вищої освіти; управління якістю вищої освіти тощо. Іншими словами, категорія якості вищої освіти, у сучасному сприйнятті її складного та багатогранного змісту, перебувала у межах кола наукових досліджень радянських та пострадянських вчених, ще задовго до часу формулювання її дефініції у якості самостійного об'єкту.

Повертаючись до розгляду змісту категорії якості вищої освіти вважаємо за необхідне звернути увагу на її тлумачення у межах наукових поглядів найбільш авторитетних дослідників. На думку Н.О. Селезньової, якість вищої освіти, у широкому розумінні змісту цієї категорії, це: збалансована відповідність вищої освіти (як результату, як процесу, як освітньої системи) різноманітним потребам, цілям, вимогам та нормам (стандартам); системна сукупність ієрархічно організованих, соціально значущих сутнісних властивостей (характеристик, параметрів) вищої освіти (як результату, як процесу, як освітньої системи) [11, с. 11].

Досить цікавою, в контексті предмету нашої безпосередньої уваги та можливості врахування вище наведених недоліків, є наукова позиція Н.Ш. Нікітіної. На думку вченого, якість вищої освіти – це збалансована відповідність всіх аспектів вищої освіти визначеним цілям, вимогам, нормам та стандартам [5]. Не дивлячись на умовну універсальність цього визначення, його зміст залишає деякі дискусійні питання. По-перше, автор вказує на «відповідність ... цілям», але при цьому не зрозуміло чий саме. Цілком очевидно, що цілі

абітурієнта в отриманні вищої освіти можуть суттєво відрізнитись, наприклад, від цілей держави або цілі батьків абітурієнта від цілей суспільства. Навіть у разі розгляду феномену цілей у межах структури (особистості) одного з суб'єктів системи вищої освіти, наприклад, ВНЗ, слід розуміти про існування так званої ієрархії цілей, тобто цілей: внутрішніх та зовнішніх; тактичних та стратегічних; тимчасових та системних тощо. Отже, не зрозуміло про збалансованість яких саме цілей з якими саме елементами йдеться мова у наведеному визначенні. Крім того, коли ми ведемо мову про якість вищої освіти через призму її відповідності «цілям, вимогам, нормам та стандартам» ми повинні акцентувати увагу у тому числі і на якості цих цілей, вимог, норм та стандартів, адже неякісне опрацювання змісту та форм цих складових, неминуче позначиться на якості кінцевого феномену. Іншими словами, при формулюванні визначення якості вищої освіти ми повинні розуміти місце та роль якості кожного з тих елементів, які використовуються для тлумачення відповідної дефініції. Наше зауваження є актуальним і для якості матеріальних та нематеріальних ресурсів які використовуються для забезпечення якості вищої освіти. Крім того, такий акцент має місце і по відношенню до інституціональних умов, у межах яких власне і відбувається забезпечення «збалансованої відповідності». Візуалізація нашої точки зору щодо взаємозв'язку окремих елементів системи якості вищої освіти подана на рисунку 1.

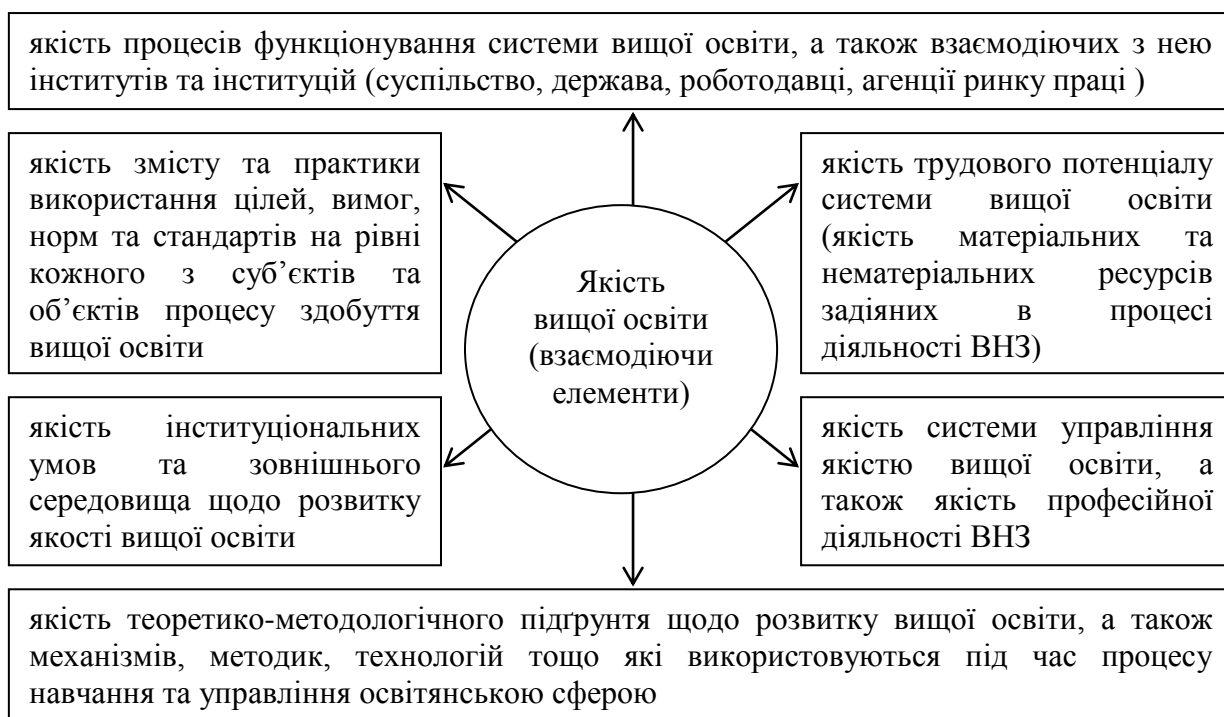

Рисунок 1. Фактори впливу на якість вищої освіти

На переконання колективу авторів на чолі з О.О. Ганжою, феномен якості вищої освіти повинен розглядатись не лише у межах рівня професійної підготовки випускників ВНЗ, тобто ступеня їх придатності до ефективного виконання службових обов'язків, а і обов'язково в контексті таких детермінант як фізичне та духовно-психологічне здоров'я, загальна культура, інтелект, ціннісні орієнтації тощо [12, с. 108]. Більш конкретне визначення категоріального змісту якості вищої освіти ми можемо зустріти у І.Ю. Данилової, яка тлумачить відповідну категорію через призму характеристик системи освіти, тобто через рівень відповідності отриманих об'єктом навчального процесу реальних освітніх результатів, а також умов здобуття освіти, нормативним вимогам, соціальним та особистісним очікуванням [1, с. 32]. У свою чергу, О.М. Новіков розглядає якість освіти як характеристику системи освіти, яка відображає ступінь відповідності реальних досягнень (результатів)

об'єкта навчальної діяльності, певним нормативним вимогам, а також соціальним і особистісним очікуванням [6]. Заслуговує на увагу наукова позиція В.П. Садкового, який розглядає якість вищої освіти через призму сукупності «якостей особи з вищою освітою, що відображають її професійну компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість та зумовлюють здатність задовольняти, з одного боку, особисті духовні та матеріальні потреби, а з іншого – потреби суспільства. Якість освітньої діяльності визначається як сукупність характеристик системи вищої освіти та її складових, що стосується її здатності задовольняти встановлені й передбачені потреби окремої особи та суспільства» [10]. Відповідно до наукових поглядів Г.П. Полякової, феномен якості освіти повинен розглядатись на рівні багатомірного поняття, яке характеризується якістю освітніх цілей, умов (ресурсів), процесів, що забезпечують якість результатів [8, с. 273]. Достатньо лаконічне визначення категорії якості освіти формулюється авторами Національного освітнього глосарію, а саме – «якість вищої освіти – це характеристика вищої освіти, що відображає відповідність результатів навчання, освітніх процесів та інституційних умов актуальним цілям розвитку особи та суспільства» [4, с. 66].

Під принципово іншим кутом зору категорію якості вищої освіти висвітлює автор Словника основних термінів і понять з моніторингу якості освіти та превентивного виховання В.М. Приходько. На переконання вченого, якість вищої освіти – це «сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість» [9, с. 92]. У тлумаченні В.М. Приходько, вперше серед розглянутих вище, ми зустрічаємо акцент на «сукупності якостей особи». Безумовно, особа, або споживач освітньої послуги, є безпосереднім носієм знань, вмінь, навичок та системи цінностей, а отже саме на рівні особи і відбувається формування якості. Разом з тим, ми не можемо погодитись з таким формулюванням, адже не лише особа є віддзеркаленням якості вищої освіти, а отже розглядати зміст відповідної категорії на її рівні буде не зовсім вірно. Цікаво, що не дивлячись на певну недосконалість визначення В.М. Приходько, досить схоже за своїм змістом тлумачення, а саме з акцентом уваги на особистість та її професійні якості, міститься у термінологічному словнику державних стандартів освіти. На думку укладачів словника, «якість вищої освіти – сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [3].

Досить корисною для подальшого розгляду категоріального змісту якості вищої освіти є думка Н.М.Островерхової щодо необхідності звернення уваги на значущість окремих параметрів, які можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на її систему [7].

Приймаючи до уваги вище наведене, можемо визначити основні детермінанти, вплив яких на якість вищої освіти є найбільш відчутним:

1) знання, уміння, навички і система цінностей (знання – перевірений практикою результат пізнання дійсності, який систематизовано у вигляді уявлень, понять, теорій; уміння – здатність особистості ефективно використовувати наявні знання незалежно від існуючих умов; навички – здатність до автоматичного виконання певних дій; система цінностей – уявлення особистості про значущість та цінність тих чи інших феноменів, характеристик, предметів у професійному та соціальному житті);

2) рівень інтелектуального та професійного розвитку учасників освітньої комунікації (рівень підготовки абітурієнтів, науково-педагогічних працівників, адміністрації ВНЗ, суб'єктів державного управління, акторів ринку праці тощо);

3) характеристика соціально-психологічного та фізичного стану суб'єктів та об'єктів навчального процесу (емоційний та вольовий стан; мотивація до процесу пізнання; рівень здоров'я; здатність до самоосвіти та групової роботи тощо);

4) статус освіти в контексті соціального та економічного сприйняття її результатів, як окремою особистістю та її безпосереднім оточенням, так і суспільством (державою) в цілому;

5) розвиток матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення навчального процесу, а також інфраструктури ВНЗ та міста його розташування;

6) сприятливість інституціональних умов щодо розвитку системи державного та суспільного контролю за якістю надання освітніх послуг, а також рівень суспільно-економічного розвитку країни.

Визначені нами детермінанти (фактори) впливу на якість системи вищої освіти свідчать про достатньо складну їх змістовну та ієрархічну побудову. В цьому контексті ми повністю погоджуємося з характеристикою феномену якості освіти яка була надана Р.А. Кубановим. На переконання вченого, об'єктивними проявами складної категорії якості освіти, виступають: багатоаспектність якості (якість кінцевого результату вищої освіти); багаторівневність прояву кінцевих результатів здобуття вищої освіти; багатосуб'єктність (оцінка якості освіти здійснюється: студентами та їх батьками; фахівцями та роботодавцями; незалежними та державними моніторинговими місіями; суспільством та його основними інституціями); багатокритеріальність (оцінка якості освіти здійснюється через призму порівняно великої кількості показників та за багатьма критеріями); полісинхронність, тобто діалектичне поєднання поточних, тактичних і стратегічних аспектів якості, значущість яких для певного суб'єкту не є постійною (переоцінка якості освіти людиною протягом її життя, тобто оцінка якості освіти випускником ВНЗ, скоріше за все, буди відрізнятись від його ж оцінки але вже після набуття професійного досвіду. Іншими словами, відбувається перегляд валідності якості вищої освіти з боку основних суб'єктів та об'єктів процесу її здобуття та використання); невизначеність в оцінках якості освіти (високий рівень суб'єктивності під час оцінювання (залежить як від суб'єкту оцінювання так і від часу (періоду) його проведення) та відсутність остаточно схвалених науковим співтовариством методик оцінювання якості освіти); змінюваність та керованість якості освіти з боку суб'єктів державного управління та інституцій суспільства (динаміка та об'єктна спрямованість впливу обумовлена внутрішніми та зовнішніми чинниками); інваріантність і варіативність прояву феномену якості вищої освіти (загальні якості для всіх випускників ВНЗ (не залежать від рівня та напряму підготовки спеціалістів), а також специфічні якості для окремої категорії випускників) [2, с. 27].

Вкрай важливою особливістю характеристики якості вищої освіти є середовище у межах якого відбувається навчальний процес, саме це середовище є тим унікальним продуктом який забезпечує комфортну зустріч суб'єктів та об'єктів процесу пізнання. Освітнє середовище, формування та розвиток якого відбулось відповідно до законів архітекtonіки, здатне не лише впливати на якість вищої освіти, а і гарантувати її.

Висновок з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Приймаючи до уваги той факт, що категорія якості вищої освіти є складною за своєю структурою та змістом (багаторівнева, багатоаспектна, багатокomпонентна, багатокритеріальна, полісинхронна, інваріантна та багатосуб'єктна), вважаємо за можливе підтримати сформовану у межах методологічного знання традицію щодо розгляду змісту дефініції в контексті її вузького та широкого тлумачення, та запропонувати авторське визначення відповідної категорії.

У вузькому розумінні під якістю вищої освіти слід розуміти збалансовану характеристику стану (рівня) розвитку професійних (знання, вміння, навички) та загальнолюдських якостей (система цінностей особистості) в контексті їх відповідності до заздалегідь визначених та узгоджених між основними акторами процесу здобуття вищої освіти та споживання її результатів, цілей, норм, вимог та стандартів.

У широкому розумінні під якістю вищої освіти слід розуміти збалансовану характеристику системи вищої освіти щодо її здатності забезпечувати ефективну підготовку конкурентоспроможних фахівців, рівень реальних професійних та загальнолюдських якостей яких, відповідає, з одного боку нормативним вимогам національних та міжнародних стандартів, а з іншого, забезпечує задоволення особистості, держави та суспільства отриманим результатом, як в контексті його економічної складової, так і з огляду на соціальну значущість.

Принципова відмінність між так званим вузьким та широким тлумаченням змісту категорії якості вищої освіти полягає в персоналізації об'єкту безпосередньої уваги. Наприклад, у межах вузького підходу, ми зосереджуємо увагу на відповідності знань, вмінь та навичок визначеній меті, стандартам тощо, в той час як у межах широкого підходу, у якості об'єкту ми розглядаємо систему вищої освіти, з акцентом уваги на значущості отриманого результату не лише на рівні існуючих національних стандартів, а з прив'язуванням їх до очікувань та вимог акторів міжнародного ринку праці. У межах кожного з підходів ми звертаємо увагу на значущості загальнолюдських якостей людини в системі її трудових можливостей. Крім того, широкий підхід у авторському тлумаченні змісту якості вищої освіти апелює до питань соціальної та економічної ефективності процесу та результатів вищої освіти.

Безумовно, сформульовані нами визначення змісту категорії якості вищої освіти, з огляду на багатомірність його прояву, не є бездоганними, а отже можуть бути уточнені в контексті кожного з векторів їх позиціонування.

Список літератури

1. Данилова И.Ю. Многоуровневая модель организации научно-исследовательской работы студентов как средство обеспечения качества образования в вузе : дис. кандидата пед. наук : 13.00.08 / Ирина Юрьевна Данилова. – Рязань, 2010. – 174 с.

2. Кубанов Р.А. Якість освіти: суть поняття та особливості оцінювання / Р.А. Кубанов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2013. – № 13 (272), Ч. II. – С. 25–31.

3. Лаврик Г.В. Державні стандарти освіти і національне освітнє законодавство: Термінологічний словник / Г.В. Лаврик. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 208 с.

4. Національний освітній глосарій : вища освіта / (авт.-уклад. : І.І. Бабин, Я.Я. Болубаш, А.А. Гармаш та ін. ; за ред. Д.В. Табачника і В.Г. Кременя). – К. : Плеяди, 2011. – 100 с.

5. Никитина Н.Ш. Управление качеством образования. Системный подход / Н.Ш. Никитина, М.А. Валеев, П.Е. Щеглов // Системы управления качеством: проектирование, организация, методология : материалы X симпозиума «Квалиметрия человека и образования: методология и практика». Кн. 4 / под науч. ред. д-ра техн. наук, проф. Н.А. Селезневой – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. С. 17–29.

6. Новиков Д.А. Как оценивать качество образования? [электронный ресурс] / Д.А. Новиков, Д.А. Новиков // Сайт академика РАО Новикова А.М. – Режим доступа: http://www.anovikov.ru/artikle/kacth_obr.htm

7. Островерхова Н.М. Оцінка якості освіти / Н. Островерхова // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 109–113.

8. Полякова Г.П. Показники якості освіти та освітнього середовища вищого навчального закладу в контексті компетентнісного підходу / Г.П. Полякова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди». – 2013. – №28(2). – С.271–277.

9. Приходько В.М. Словник основних термінів і понять з моніторингу якості освіти та превентивного виховання / В.М. Приходько. – Запоріжжя: Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2010. – 137 с.

10. Садковий В.П. Удосконалення державних механізмів управління якістю вищої освіти України [електронний ресурс] / В.П. Садковий // Державне будівництво. – 2014. – № 1. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/2/03.pdf>

11. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: лекция-доклад / Н.А. Селезнева. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2003. – 95 с.

12. Управление качеством в высшем образовании : монография / (О.А. Ганжа, О.Г. Кулик, Н.А. Рогозин, О.В. Чмак) – Волгоград : ВолгГАСУ, 2014. – 152 с.